

УДК 373.2.015.31:614

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.8>**А. В. Іванчук**

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри технологічної освіти, економіки
і безпеки життєдіяльності
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Статтю присвячено пошуку ефективних способів залучення знань із галузі безпеки життєдіяльності для вирішення проблеми формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку. Відзначено, що проблема формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку широко представлена у загальних дослідженнях методології початкової освіти, у педагогічних і психологічних підходах до її вирішення. Визначено, що для формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку практично не залучаються закономірності з безпеки життєдіяльності як галузі знань і її поняттєвий апарат. Особлива увага вихователів дошкільних закладів повинна бути спрямована на формування ціннісних ставлень дітей дошкільного віку до свого здоров'я і життя. З цією метою у процесі організації провідних видів діяльності дітей дошкільного віку необхідно враховувати механізм емоційної регуляції безпечної поведінки дітей, заснований на використанні емоційних реакцій дітей різної модальності на нетипові життєві ситуації. Використання механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей дошкільного віку доцільне при розробці та реалізації методичної моделі безпечної поведінки дітей і формуванні компонентів компетентності безпечної поведінки дитини. Сучасний рівень сформованості безпеки життєдіяльності як галузі знань про небезпеки дає можливість інтегрувати соціально-природничі знання і знання з безпеки життєдіяльності для ефективного вирішення проблеми формування компетентності безпечної поведінки дитини як складової частини її життєвої компетентності.

Дослідження дає можливість для обґрунтованого відбору змісту знань для формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку, організації навчального середовища, системотворчим чинником якого буде механізм емоційної регуляції безпечної поведінки дітей, розробки методичної моделі формування безпечної поведінки дітей дошкільного віку та педагогічних умов як компоненту вказаної моделі (стимулювання мотивації дітей до засвоєння правил безпечної поведінки; інтеграції знань соціально-природничих знань і знань з основ безпеки життєдіяльності; розширення досвіду пізнання джерел небезпек у нетипових життєвих ситуаціях).

Ключові слова: компетентність безпечної поведінки, механізм емоційної регуляції безпечної поведінки, методична модель безпечної поведінки, модальність емоцій, закономірності утворення небезпек, ризик виникнення небезпечних подій.

Постановка проблеми. У постіндустріальному суспільстві кількість небезпек, із якими стикається людина у процесі життєдіяльності, невпинно зростає, відповідно, зростає потреба у зменшенні ризиків негативної дії небезпек на людину. Відомо, що основи життєвої компетенції людини формуються в дошкільному віці, тому актуальною є проблема безпечної поведінки дітей в навколишньому середовищі. Над її вирішенням плідно працюють науковці з галузі дошкільної освіти, і їхні напрацювання представлені в численних фахових виданнях. Очевидно, що проблема формування безпечної поведінки дітей дошкільного віку вимагає комплексного вирішення на міжгалузевій основі. Звідси впливає актуальність розкриття механізмів формування небезпек у галузі безпеки життєдіяльності для розробки педагогічних технологій формування компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи формування життєвої ком-

петентності дітей дошкільного віку висвітлено в дослідженнях А. Богуш, О. Кононко, Р. Найди, Т. Поніманської та ін. [9]. Зміст і структуру поняття екологічно безпечної поведінки дошкільників досліджували Н. Манжелій і О. Ващак [8]. Дидактичні умови процесу засвоєння знань про небезпеки представлені в роботах А. Іванчука, Р. Якіма та ін. [5]. Концепція моделі формування небезпек обґрунтована в дослідженнях А. Іванчука, В. Савлук та ін. [6; 10]. Психолого-педагогічні підходи до формування системи знань з основ безпеки життєдіяльності в дітей дошкільного розкриті у працях Н. Герман, С. Гвозд'їй, Н. Коцур та ін. [3]. Механізми формування усвідомленої поведінки дітей у навколишньому природному середовищі відображені в роботах А. Захлебного, Т. Мантули, А. Молотової та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття змісту компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку на основі інтеграції

понять із галузі знань про дошкільну освіту і з безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Р. Найда описує соціальний, психологічний і педагогічний підходи до формування життєвої компетентності дитини дошкільного віку [9]. В основі соціального підходу лежить дотримання норм, прав і цінностей суспільства, психологічний підхід заснований на ідеї стимулювання самореалізації особистісних якостей, а педагогічний – на ідеї формування життєвого досвіду. До основних видів життєвого досвіду дитини відносять самопізнання, самовиховання, самовдосконалення та визначення орієнтирів і способів розв'язання проблемних життєвих ситуацій. Життєва компетентність дитини формується у процесі провідних видів діяльності (ігрової, комунікативної, предметно-практичної) та реалізується на основі ціннісних ставлень до себе та до предметів і явищ. Функції життєвої компетентності полягають у забезпеченні адаптації дитини до навколишнього середовища та сприянні самореалізації її як особистості. Звідси випливає, що основне завдання педагога полягає в допомозі дитині усвідомити життєві цінності, сформувати інтегровані знання про людину та цілісні уявлення про світ і самого себе як його частини. У цьому відношенні логічно, що одним із основних напрямів роботи дошкільних закладів є формування в дітей життєвої компетентності [9].

Проте Л. Карнаух і О. Авраменко звертають увагу на факти із практики роботи дошкільних закладів, а саме зосередженість на процесі формування в дітей уявлень про природу і суспільство із залученням різних емоційних реакцій дітей, але в обов'язковому емоційно комфортному навчальному середовищі. Іншим фактом, цікавим у контексті нашого дослідження, вони називають відсутність у дітей дошкільного віку уявлень про соціальне середовище та вмінь адаптації до нього [7].

Навчити дітей дошкільного віку основам безпечної поведінки означає сформувати у них усвідомлене ставлення до поведінки, засвоєння системи знань про безпечну поведінку, знання правил поведінки в небезпечних ситуаціях. Поведінка людини є похідною від її цілей, мотивів, установок, прагнень і бажань, але для дитини дошкільного віку важливе усвідомлення зв'язку між характером поведінки в небезпечних ситуаціях і збереженням власного здоров'я і життя та здоров'я і життя оточуючих її людей. Для усвідомлення дитиною характеру власної поведінки необхідні знання про джерела небезпек і правила безпечної поведінки, а також наявність емоційно-ціннісних орієнтацій на уникнення небезпек.

Спрямувати дитину на безпечну поведінку доцільно, на нашу думку, шляхом впливу на її емоційні переживання як пусковий чинник механізму емоційної регуляції безпечної поведінки

дітей. При використанні відповідних навчальних ситуацій у дітей з'являються емоційні реакції з різною модальністю, а запропонований нами механізм призначений змінювати модальність емоцій. Негативна модальність емоцій виконуватиме функцію індикатора зростання ступеня ризику для дитини, а позитивна модальність емоцій – зменшення. Набутий дітьми досвід емоційного сприйняття різних навчальних ситуацій стане складовою частиною компетентності безпечної поведінки. З безпеки життєдіяльності відомо, що основою безпечної поведінки людини є мотив безпеки, а в дитини він актуалізується у процесі емоційного передбачення наслідків власних дій.

Механізм емоційної регуляції безпечної поведінки дітей реалізується в ігровій, комунікативній і предметно-практичній діяльності. Складовою частиною педагогічних умов формування компетентності безпечної поведінки дитини є відбір змісту і структури навчального матеріалу. Базові поняття знань про безпечну поведінку дитини такі: види небезпечних ситуацій, види потенційно небезпечних предметів, правила поведінки в небезпечних ситуаціях і правила поводження з потенційно небезпечними предметами. Види небезпечних ситуацій: побутові; природні; транспортні; комунікативні з людьми, в яких є злі умисли; ігрові; з підвищеним ризиком травмування; в Інтернеті [4]. До основних потенційно небезпечних предметів відносять технічні об'єкти з високою температурою поверхонь; електричні установки; пристрої з гострими кромками та ін. Види навчальних завдань для реалізації процесу формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку: на формування уявлень про основні небезпечні ситуації доквілля та правила безпечної поведінки; на формування вмінь поводження з поширеними в побуті потенційно небезпечними об'єктами. У провідних видах діяльності дітей дошкільного віку будуть сформовані уявлення про основні джерела побутових небезпек і небезпек ігрової діяльності; вміння ідентифікувати потенційно небезпечні об'єкти; переконання, що порушення правил безпечної поведінки призводить до небезпечних наслідків і вміння приймати рішення в небезпечних ситуаціях. Базовими є правила техніки безпеки в побуті та правила безпечного поводження з колючими і ріжучими предметами, електричними установками, газовими плитами, засобами побутової хімії, ліфтом тощо. Вихователям необхідно формувати в дітей уявлення про правила поведінки при загрози для здоров'я і життя, навчати алгоритмам дій у небезпечних ситуаціях, формувати зацікавлене ставлення до проблеми безпечної поведінки.

При формуванні ідеї механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей ми враховували такі риси дітей, як: підвищену рухову активність;

високий рівень допитливості та намагання бути самостійними; підвищену емоційність; довірливість; легку навіюваність та ін. Типовим для дітей дошкільного віку є використання емоційно-образного мислення, тому ми пропонуємо організувати навчальне середовище, в якому проявлятимуться емоційні реакції. Емоційне сприйняття детерміноване системою ціннісних орієнтацій дитини, тому розпочинати формування компетентності безпечної поведінки дитини потрібно з виховання переконання, що здоров'я і життя є її базовими цінностями. Наступним етапом процесу формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку стане набуття досвіду. Постійна наявність ризиків у життєвих ситуаціях породжує потребу людини в безпеці як життя без прояву небезпек. Потреба в безпеці покладена в основу мотиву безпеки, який стимулює активні дії людини для уникнення небезпек. Складність процесу формування мотиву безпеки в дітей дошкільного віку дозволяє обрати пусковим чинником активних дій із попередження можливого впливу небезпеки модальність емоцій дитини, залученої до контексту нетипових життєвих ситуацій.

Дефініцію «нетипова життєва ситуація» використовуємо, виходячи із припущення, що в дітей дошкільного віку не сформоване аналітико-синтетичне мислення, тож для них високий ступінь важкості має завдання усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між видами небезпечних ситуацій і видами потенційних небезпек. Психологічна природа нетипової життєвої ситуації аналогічна проблемній ситуації проблемного навчання, але відрізняється тим, що навчальна суперечність породжує модальність емоцій, а не лише відчуття невизначеності, незрозумілості.

Важливе розуміння процесів, які відбуваються у свідомості дитини до моменту виконання дії на зменшення ризику у нетиповій життєвій ситуації. Отже, переважання в дитини емоційно-образного мислення стало причиною розробки описаного вище механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей. Для функціонування зазначеного механізму в дитини має бути сформований досвід використання еталонів безпечної поведінки для різних нетипових життєвих ситуацій. Використання еталона безпечної поведінки забезпечуватиме функцію керування власною поведінкою при появі негативної модальності емоцій у нетиповій життєвій ситуації, її зміни на позитивну модальність. Наприклад, у процесі дидактичної гри діти залучаються до нетипової життєвої ситуації, у них з'являються емоційні переживання з негативною модальністю емоцій, яка і стане індикатором наявності прихованої небезпеки.

Однієї негативною модальністю емоцій для виконання дії недостатньо, тому наступне педагогічне завдання полягає у формуванні в дітей

умінь емоційно передбачувати наслідки поведінки в нетипових життєвих ситуаціях. Емоційне передбачення наслідків буде ефективним, якщо дитина скористається еталонами безпечних дій, а стимулом буде потреба зміни негативної модальності емоцій на позитивну. Набутий дитиною дошкільного віку досвід емоційно-ціннісного реагування на нетипові життєві ситуації виконуватиме функцію педагогічної умови для подальшого формування пізнавального інтересу у школярів закладів середньої освіти. Він сприятиме поступовому розвитку основ аналітично-синтетичного мислення з основ безпеки життєдіяльності, поглиблюватиме усвідомлення цінності власного здоров'я і життя в системі ціннісних орієнтацій.

У дослідженні також розглядалася можливість розробки методичної моделі формування безпечної поведінки дітей дошкільного віку. З аналізу відомих методичних моделей ми пропонуємо таку структуру методичної моделі безпечної поведінки дітей дошкільного віку, як: мета, завдання, методологічні підходи, функції, принципи, педагогічні умови, методи формування. Компонентами педагогічних умов моделі формування безпечної поведінки дітей дошкільного віку будуть: стимулювання мотивації дітей до засвоєння правил безпечної поведінки; інтеграція соціально-природничих знань і з основ безпеки життєдіяльності; розширення досвіду пізнання джерел небезпек. Модель безпечної поведінки дітей забезпечуватиме формування компетентності безпечної поведінки дитини, до складу якої входять емоційно-ціннісний, когнітивний і поведінково-діяльнісний компоненти. Емоційно-ціннісний компонент компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку формується на основі механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей; когнітивний компонент формується за умови засвоєння дітьми еталонів безпечної поведінки в різних нетипових життєвих ситуаціях; поведінково-діяльнісний компонент формується завдяки досвіду активних дій зі зміни емоцій негативною модальністю на емоції позитивної модальності при попередженні негативних наслідків можливих дій у нетипових життєвих ситуаціях відповідно до механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей.

Сформованість компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку забезпечуватиме у них готовність до дій у нетипових життєвих ситуаціях завдяки наявності таких компонентів: здатності оцінити нетипову життєву ситуацію на предмет наявності потенційної небезпеки засобами емоційно-образного мислення; вміння передбачити наслідки поведінки для здоров'я і життя; дій для зменшення ризику небезпечної події. Розглянуті компоненти одночасно є показниками сформованості компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку.

При вивченні фактичного стану розробки дидактичних ігор із безпечної поведінки дітей дошкільного віку стає зрозуміло, що при відборі навчальних ситуацій не враховуються закономірності процесу утворення небезпек [1]. Закономірність процесу утворення небезпек можна виразити таким структурно-логічним ланцюгом: небезпечна зона – небезпечна ситуація – вражаючі чинники [5; 6; 10]. Наприклад, газова плита – потенційне джерело небезпек і характеризується ризиком отруєння чадним газом як видом небезпеки. Наближення до газової плити збільшує ймовірність несанкціонованого доступу дитини до органів керування, зростає ризик, тому небезпечна зона знаходиться поблизу плити. Небезпечних ситуацій багато, і вони залежать від мети доступу дитини до органів керування газовою плитою. Наприклад, дитина хоче запалити газ у конфорках, і їй це вдалося. Основна небезпечна ситуація – це тривале перебування на кухні із зачиненими дверима. Вражаючим чинником буде зростаюча концентрація чадного газу, яка призведе до отруєння дитини.

Аналізуючи базові поняття безпеки життєдіяльності (ризик, небезпечну ситуацію, небезпеку), А. Бочковський дійшов висновку, що в навчальному процесі дидактичну цінність має їх інтеграція, наприклад, ризик виникнення небезпеки та ін. [2]. Умови ризику виникнення небезпечних подій в ергатичній системі (системі «людина – технічний пристрій») такі: наявність об'єкта ризику; об'єкта небезпеки (технічного пристрою); чинники ризику (обставини, які сприяють реалізації небезпеки) [2]. Наведена інформація актуальна в контексті наповнення змісту дидактичних ігор знаннями з галузі безпеки життєдіяльності.

Розглянемо ергатичну систему «дитина – газова плита». У ній об'єкт ризику – дитина, об'єкт небезпеки – газова плита, чинник ризику – конструктивний недолік газової плити та випадкова подія – залишена без нагляду каструля з водою. При закипанні води існує ймовірність, що вона погасить полум'я конфорки. З'являється небезпечна подія – витік природного газу, отже, в ергатичній системі «дитина – газова плита» існує ризик небезпечної події, але його можна мінімізувати, усунувши умови появи небезпечної події. Отже, при розробці сюжетів дидактичних ігор для формування компетентності безпечної поведінки дитини дошкільного віку необхідно враховувати процес формування небезпеки, умови існування ризиків небезпечних подій і механізм емоційної регуляції безпечної поведінки дітей і методичну модель безпечної поведінки дітей.

Висновки і пропозиції. У психолого-педагогічних дослідженнях формування компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку зазвичай не використовуються закономірності

безпеки життєдіяльності. Фактично в дітей формують уявлення про природу та суспільство, але не про соціальне середовище та вміння адаптації до нього.

Ціннісне ставлення дітей дошкільного віку до свого здоров'я і життя доцільно формувати із залученням механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей, який використовується для побудови методичної моделі безпечної поведінки дітей і для формування компетентності безпечної поведінки дитини.

Результати дослідження можуть бути використані при відборі навчального матеріалу для розробки дидактичних ігор на основі методичної моделі безпечної поведінки дітей і закономірностей формування небезпек, а також для формування навчального середовища, в якому функціонуватиме механізм емоційної регуляції безпечної поведінки дітей. Теоретичну цінність дослідження становить розкриття етапів формування компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку.

Проведений аналіз не вичерпує всієї повноти проблеми. Предметом майбутніх наукових досліджень може стати розробка систем дидактичних ігор формування компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку й уточнення методичної моделі безпечної поведінки дітей.

Список використаної літератури:

1. Бондаренко Н.В. Дидактичні ігри з основ безпеки життєдіяльності та цивільного захисту для дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Вінниця, 2015. 20 с. URL: <https://vseosvita.ua/library/didakticni-igri-z-osnov-bezpeki-zittedialnosti-ta-civilnogo-zahistudla-ditej-doskilnogo-viku-166108.html>.
2. Бочковський А.П. Онтологічні та гносеологічні аспекти ризику виникнення небезпек. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2015. № 11. С. 137–143.
3. Гвоздій С.П. Підготовка майбутніх учителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 21 с.
4. Гуревич Р.С., Козяр М.М., Кадемія М.Ю., Опушко Н.Р. Діти та Інтернет: деякі проблеми і шляхи їх вирішення. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2019. Вип. 54. С. 5–9.
5. Іванчук А.В. Дидактичні умови формування в студентів знань про безпеки під час вивчення навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 304–309.

6. Іванчук А.В., Савлук В.М., Свята М.В. До питання про моделювання соціально-політичних небезпек. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*. 2019. Вип. 3. С. 96–99.
7. Карнаух Л., Авраменко О. Теоретичні та методичні засади формування соціальної компетентності старших дошкільників в умовах сучасного соціуму. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 90–96.
8. Манжелій Н., Ващак О. Сутність та структурні компоненти екологічно безпечної поведінки дошкільників. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. Вип. 21. Ч. 2. С. 206–211.
9. Найда Р.Г. До проблеми формування життєвої компетентності дитини в дошкільному закладі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 2. С. 86–90.
10. Савлук В.М., Іванчук А.В. Модель формування соціально-психологічної небезпеки. *Проблеми та перспективи розвитку охорони праці: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнктів*. Львів : ЛДУ БЖД, 2019. С. 181–182.

Ivanchuk A. Education of kindergarten children safe behavior

The article is devoted to the search for effective ways to involve knowledge in the field of life safety in solving the problem of competence formation of safe behavior of preschool children. It is noted that the problem of competence formation of safe behavior of preschool children is widely represented in general studies of the methodology of primary education, in pedagogical and psychological approaches to its solution. It has been determined that for the formation of competence of safe behavior of preschool children practically no laws on life safety as a branch of knowledge and its conceptual apparatus are involved. Particular attention of preschool teachers should be directed to the formation of values of preschool children towards their health and life. To this end, the mechanism of emotional regulation of safe behavior of the child should be taken into account in the organization of leading activities of preschool children. It is revealed that the mechanism of emotional regulation of safe behavior of the child is based on the use of emotional reactions of children of different modality to atypical life situations. The use of the mechanism of emotional regulation of safe behavior of preschool children is appropriate in the development and implementation of a methodological model of safe behavior of the child and the formation of components of the competence of safe behavior of the child. The current level of formation of safety of life as a field of knowledge about dangers enables integration of socio-natural knowledge and knowledge of safety of life to more effectively solve the problem of forming the competence of safe behavior of a child as a component of its vital competence.

As a result of the research, there is a possibility of reasonable selection of the content of knowledge for the formation of competence of safe behavior of preschool children, organization of educational environment, the systemic factor of which will be the mechanism of emotional regulation of safe behavior of the child, development of methodical model of formation of safe behavior of preschool children and pedagogical conditions stimulation of children's motivation to learn the rules of safe behavior; integration of knowledge of social and natural knowledge and knowledge Hb on the basics of life safety, expanding learning experience danger in unusual situations).

Key words: *competence of safe behavior, mechanism of emotional regulation of safe behavior, methodical model of safe behavior, modality of emotions, regularities of formation of dangers, risk of dangerous events.*